

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Ytterligare ett rosenkransskåp i Vadstena klosterkyrka
Wadström, Inger
Fornvännen 289-292
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1972_289
Ingår i: samla.raa.se

Ytterligare ett rosenkransskåp i Vadstena klosterkyrka

Det har länge varit känt att Vadstena klosterkyrka äger ett rosenkransaltarskåp. Altarskåpet, som nu är placerat i den östra delen av kyrkan mot nordväggen, har trots att rosorna i kransen fallit bort så gott som alla de kännetecken, som utmärker framställningen av rosenkransmadonnan: Maria med barnet står på månskärnan (strålarna runt henne finns här ej med). Kransen av rosor utgörs här enbart av en cirkelrund trälist med hål där rosorna varit placerade. Utanför detta finns en cirkelrund molnkrans och därunder andliga och världsliga tillbedjare på Marias högra respektive vänstra sida.

I Vadstena har man år 1504 de första vittnesbörderna om att rosenkransandakten blivit känd genom ett brev av vadstenamunken Clemens Martini till ett nunnekonvent i Östergötland. Denne hade genom sin resande klosterbroder Johannes Mathei fått uppgifter om de föreläsningar, som dominikanermunken Alanus de Rupe, rosenkransandaktens »uppfinnare», hållit i Rostock år 1471. De två vadstenamunkarna blev livliga förespråkare för rosenkransandakten (G. Carlsson, s. 2 ff.). Rosenkransskåpet i klosterkyrkan dateras av A. Lindblom till tiden omkring 1500 och skulle alltså ha tillkommit under den första tiden av rosenkransandaktens popularitet.

Reduktionsprotokollet nämner emellertid två rosenkransskåp i klosterkyrkan: Rosarium Beate Virginis in templo och Rosarium Virginis in Claustro, och dessutom har år 1521 ytterligare ett rosenkransaltare invigts i stadskyrkan. Detta skedde ungefär samtidigt med att en jungfru Marie brödraskaps gård stod färdig och jungfru Marie psaltares brödraskap instiftades (A. Lindblom, s. 84 och 88 f.).

I klosterkyrkan finns nu i väster ett nederländskt Mariaskåp tillverkat av Jan Bormans verkstad. Det har tillkommit omkring 1520 och fördes år 1829 till klosterkyrkan från stadskyrkan. A. Lindblom förmodar att det förts till stadskyrkan från klosterkyrkan 1576, då man ville smycka S Per. I corpus' mitt framställs enligt Lindblom Marie himmelsfärd bevitnad av påven, kejsaren och deras omgivning (A. Lindblom, s. 195). Det kan dock här inte röra sig om en skildring av Marie himmelsfärd. J. Roosval kallar i sin avhandling över Bormanska altarskåp i Sverige scenen för »Marie glorification» (s. 49). Mot Lindbloms tolkning talar först och främst det faktum att Maria framställs med barnet på armen. Hon skildras som den apokalyptiska jungfrun stående på månskärnan och omgiven av solens strålar. Runt henne svävar fem änglar av vilka två håller kronan över hennes huvud. Nedanför denna scen finns andliga och världsliga tillbedjare med påve och kejsare i spetsen. Dessa är placerade till vänster respektive till höger om Maria. Vid närmare granskning kan man nu finna fyra pärlor av förgyllt trä på en metalltråd strax under ängeln vid Marias fötter. Tråden har tydligen fortsatt i mandorlaform runt Maria, då man kan finna flera hål i solstrålarna som utgår från henne. Rosenkransen framställs då och då i måleriet som en krans av pärlor (ex. altarskåpsdörr från Danvikens kapell, Sö., nu i SHM). Även i tryckta förlagor och grafiska blad från medeltiden förekommer detta. J. Roosval

Fig. 1. Det så kallade Bormanaltarskåpet i Vadstena klosterkyrka. Scenen i corpus' mitt visar hur påven med andliga och kejsaren med världsliga män tillber Maria i rosenkransen. Foto M. Bratt-Gustafsson, ATA. — The so-called Borman triptych in the Convent Church of Vadstena. The Scene in the centre panel shows the Pope with clerics and the Emperor with laity worshipping the Virgin in the rosary.

påpekar att den sköld, vilken ängeln vid Marias fötter bär, är ett vapen med Kristi fem sår. Dyrkan av de fem såren fanns redan tidigt som ett inslag i rosenkransandakten, och vi har exempel så tidigt som från 1400-talets slut där de fem såren förekommer i framställningen av rosenkransen (ex. altarskåp från Knutby k:a, Up). Allt detta skulle alltså betyda att Bormanaltarskåpet är ett av de två rosenkransskåp, som man tidigare ansett vara försvunnet. På fotografier i ATA tagna före skåpets restaurering, som skedde 1966, syns inte de omtalade pärlorna vilket givit upphov till missförstånd i tolkningen. Hela Mariafiguren har, som framgår av bilderna, tydligen vid restaureringen placerats något högre än tidigare i förhållande till strålkranen. Pärlorna, som varit dolda under ängeln vid Marias fötter har därvid kommit till synes. Enligt skriftligt meddelande från konservator Bertil Bengtsson är pärlornas placering autentisk.

Då man nu kan dra den slutsatsen att Bormanaltarskåpet är ett rosenkransskåp är det heller inte underligt om skåpet år 1829 befann sig i stadskyrkan. Troligtvis har det beställts just för detta altare och skulle då vara det rosenkransaltare som nämns i ett skyddsbrev den 31 december 1521. Dateringen av altarskåpet stämmer också väl med denna hypotes. I samband med alla de åtgärder som vidtagits för Mariakulten och rosenkransandakten i Vadstena omkring år 1521 skulle det falla sig naturligt att även anskaffa ett värdigt altarskåp.

Fig. 2. Detalj ur framställningen i corpus' mitt. Pärloorna nederst till vänster är en del av den krans som omgivit Maria. Fotot taget under restaureringen. Foto M. Bratt-Gustafsson 1966 ATA. — Detail from the representation in the centre panel. The beads bottom left, are part of the rosary that once surrounded the Virgin Mary. The photograph was taken during the restoration in 1966.

Sammanfattningsvis kan sägas att det Bormanska altarskåpet för det första skulle vara en hyllning till rosenkransmadonnan. Därav följer att det, då det dateras till omkring år 1520, torde vara det rosenkransskåp som placerades i stadskyrkan år 1521. Då Bormanskåpet bevisligen fanns i stadskyrkan år 1829 är det mycket troligt att det ursprungligen placerats där och inte flyttats dit från klosterkyrkan. Ännu fattas dock det rosenkransskåp, som nämns i reduktionsprotokollet tillsammans med det år 1500 daterade rosenkransskåpet, och som varit placerat i klosterkyrkan.

Inger Wadström

Litteratur

- Carlsson, G., Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige, i *Kyrkohistorisk årskrift* 1947, Uppsala 1948, s. 1–31.
 Lindblom, A., *Kult och konst i Vadstena kloster*. Stockholm 1965.
 Roosval, J., *Om altarskåp i svenska kyrkor och museer ur mäster Jan Bormans verkstad i Bryssel*. Stockholm 1903.

Summary

The author offers a new interpretation of a scene in a triptych from c. 1520, attributed to the workshop of the Antwerp master Jan Borman, in the Convent

Church of Vadstena. The centre panel of the triptych is here shown to be a representation of the Virgin in the rosary worshipped by the Pope with clerics, and the Emperor with laity. A photograph from the restoration of the triptych (1966) clearly shows four of the beads that originally surrounded the Virgin. The scene is compared with the usual scheme for such representations, and the fact that Vadstena was a centre for the worship of the Virgin and the rosary is also adduced as evidence for interpretation.

Finally, it is also pointed out that probably the triptych was originally ordered for Vadstena Town Church, where it was in 1829, before being moved to the Convent Church, and where an altar for the worship of the rosary was founded in 1521, a date which agrees well with the dating of the triptych.

Ådö, ett försvunnet sörmlandslott

Den som bläddrar i *Suecia antiqua* hittar i sörmlandsdelen planschen II: 9 med namnet Ådöö. Vill man veta, var den gården ligger, vet få sörmlänningar besked, och t. ex. i *Svensk uppslagsbok* finns ingen upplysning därom. Gården har emellertid legat på den lilla Ådön i Båven, strax väster om Helgesta kyrka och i Helgesta socken. Man kan säga, att Ådön ligger i den geografiska mittpunkten av landskapet Södermanland.

På Ådön finner man emellertid inte Suecians byggnader utan allenast ett litet löjtnantsboställe från 1746. Det forna Ådö har försvunnit totalt. Endast diffust begränsade stengrunder vittnar om var herrgårdsbyggnaderna legat. Historien därom är följande:

Ådön var under medeltiden klosterods under Vadstena, blev arv och eget men restituerades till kronan. År 1640 köptes Ådö av Karl IX:s frilöjtnant Karl Karlsson Gyllenhielm. År 1645 blev Ådö säteri och samma år vid jultid såldes gården till en annan vasaättling, Gustaf II Adolfs och Margareta Slots' son Gustaf Gustafsson af Wasaborg. Denne var gift med Anna Sofia grevinna av Wied-Runkel, vilken synes ha bebyggt gården.

Anledningen till detta byggnadsföretag är ganska gåtfull, ty på de domäner, som familjen samlat i dessa trakter, låg också Vibyholm, som Gustaf II Adolf låtit uppföra åt sin moder drottning Kristina d. ä. Där fanns således allenast sju km från Ådön ett slott, som till det yttre stod färdigt 1626, men som aldrig kom att inredas. Det var en kolossal byggnad med en representationsvåning av 6 m höjd. Att göra något av Vibyholm ansågs tydligen så övermäktigt, att det var enklare att bygga helt nytt, och så kom Ådö gård till.

Några bevarade handlingar angående byggenskapen har jag inte funnit, men bland förarbetena till Suecians text (Kungl. biblioteket) fanns en på tyska avfattad beskrivning över Ådö. Däri skrives: "... Vorzeits nur ein schlechter Paurhoff (Bauernhoff) gewesen. Es hat aber die Hochwohlgeborene Fr: Grevin von Witt (= Wied) ... 1660 von Grundt Aus Von Stein gantz prechtig aufkommen lassen